

Gönderim Tarihi: 22.11.2018

Kabul Tarihi: 13.05.2019

KIRGIZİSTAN'DA SİYASİ KATLİAM (1937-1938)

Political Repression in Kirgызstan (1937-1938)

Leyla DERVİŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
leyladervis@akdeniz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9396-9018

Symbat ESENKAN KYZY

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü.
esenkanova1092@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0577-9418

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

XX. yüzyılda sivil halka yönelik birçok sayıda kitlesel terör ve yok ediliş girişimine tanık olunmuştur. Bunlardan biri de tarihte Stalin'in Büyük Temizliği ya da Büyük Terör olarak bilinen olaydır. Bu dönemde, Sovyetler genelinde, rejim karşıtı ilan edilen yüz binlerce insan siyasi katliam kurbanı olmuştur. Genellikle bu kurbanlar, işlememiş oldukları ağır suçları itiraf etmeye zorlanmış veya yok edilmiş ya da toplama kamplarına gönderilerek ağır cezalar verilmiştir.

Çalışmada 1937-1938 yıllarında Kırgızistan'da Stalin rejimi tarafından Kırgız liderlerine uygulanan siyasi katliamların (political repression) nasıl gerçekleştiği hususunda bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte terör kurbanlarının gizli toplu mezarlarının da nasıl ortaya çıktığı da açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, siyasi katliam, Stalin rejimi, Çön-Taş, Ata Beyit

Abstract

A large number of mass terror and extermination attempts against civilians were witnessed in the 20th century. One of those episodes in history is known as Stalin's Great Cleansing or the Great Terror. At that time hundreds of thousands of people who were declared "anti-regime" became victims of political massacres. Most of those victims were forced to confess to serious crimes they had not committed and they were either executed or sent to concentration camps.

The aim of this research is to provide information on the political repression of the Kyrgyz leaders carried out by the Stalin regime in Kirgызstan in 1937-1938. Along with that it also reveals how a hidden mass grave of terrorism victims was disclosed.

Keywords: Kirgызstan, political repression, Stalin regime, Çön-Taş, Ata Beyit.

"Bir daha yaşamayacak,
Kardan kalkmayacaksın.
Yirmi sekiz süngü,
Beş kurşun yarası.
Dostum için yeni ve acı dolu bir giysi diktim.
Seviyor, kanı seviyor –
Rusya'nın toprağı." Anna Ahmatova (1921)

1. GİRİŞ

1930'lu yıllarda Sovyet ideolojini benimsemeyen yahut milliyetçi sayılan aydınlar, bilim, düşünce ve fikir adamları yok edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Stalin, 1937'de, Komünist parti kadrolarına da yönelik temizlik hareketlerine girişmiştir. Bunun nedenlerinden biri de, hiç kuşkusuz, bütün bu tarihsel dönemi kayıtlardan silme, buna tanıklık etmiş olanlardan ve o yıllarda kimin ne yaptığını bilenlerden kurtularak yeni bir tarihsel mazeret sağlama ihtiyacıydı. Örneğin, Stalin ve 1940 yılında bir cinayete kurban giden Troçki dışında, Lenin'in kabine üyelerinin hiçbirisi kalmamıştır. (Lewin, 2005, s.130; Riasanovsky ve Steinberg, 2014, s. 548). Genel olarak 1930-1950 yıllar arasında SSCB'de yaşanan kitlesel baskılara yol açan politikalar, o dönemde ülke önderi olan Stalin'in adı ile anılmıştır.

1937 - 1938 yıllarında Sovyetler Birliği genelinde *Büyük Temizlik* adı verilen tasfiye hareketinden nasibini almayan bir topluluk yok gibidir. Bu dönemde toplu sürgünler, tutuklamalar ve katliamlar yapılmıştır. Milyonlarca insan ya doğrudan kurşuna dizilmiş ya hapsedilmiş ya da çok kötü şartlar altında sürgün edilmiştir. Sürgün edilenlerin önemli bir bölümü yollarda ölmüş, sağ kalanlar ise ağır çalışma kamplarının şartlarına dayanamayıp ölmüşlerdir. Bazı kaynaklara göre, 1921-1953 yılları arasında esas olarak siyasi nedenlerle tutuklananların toplam sayısı 4.060.306 kişidir. Bunların 799.455'i ölüme mahkûm edilmiş, 2.634.397'si kamplara, kolonilere ve hapishanelere gönderilmiş, 423.512'si belli bir yerde ikametmen (vısilka) ya da belli bir yere sürgün (ssılka) edilmiştir; 215.942 kişi ise 'diğer' kategorisine girmiştir. Temizlik hareketlerinin ana evresi olan 1937-1938 yıllarıyla ilgili bazı kaynaklara göre, 1.818.760 kişi tutuklanmıştır. (Buran, 2016, s. 336; Lewin, 2005, s. 140,162). Burada çok daha fazla insanın kayıtlara alınmadan idam edildiğini veya kamplarda idama mahkûm edilmeden öldüğünü tahmin edebiliriz.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarında bir milyondan fazla şair, yazar, gazeteci, aydın, din adamı ve halktan insan "halk düşmanı" ilan edilerek öldürülmüştür. Öldürülenlerin eserlerini okumak ve bulundurmamak şiddetle yasak edilmiş, buna uymayanlar aynı şekilde cezalandırılmıştır. (Karakaş, 1996, s.285). Sözde halk düşmanlarına karşı yürütülen bu mücadele, aslında, büyük ölçekli kanunsuzluklar yaptığının bilincinde olan bir yönetimin düzenlendiği komploydu. Neticede, Sovyet genelinde, milyonlarca masum insana, hain, terörist ve halk düşmanı damgası vurulmuştur.

1938 yılında Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin bir parçasıydı. Stalin

döneminin siyasi baskısı Kırgız ve Kazak halkı için çok ağır bir darbe olmuştur. Rejimin baskıları neticesinde kaçınılmaz sonlar yaşanmıştır. Geleneksel feodal-göçebe ve genç Sovyet eliteine karşı olan baskıcı Sovyet rejiminin politikası, iyi eğitilmiş ve ekonomik olarak bağımsız sosyal grupların (eski liderler, devrimden önce eğitim alan ve Çarlık yönetiminde tecrübe kazanan yetkililer, farklı siyasi partiler ve toplumsal hareketlerin önderleri, diyanet adamları, laik ve dini eğitimcilerinin) ortadan kaldırılması ile bağlantılı olmuştur. Bunlar, Sovyet Hükümetine karşı hareketleri düzenleyen ve yöneten potansiyel bir düşman olarak kabul edilmişlerdir. Kırgız aydınlanmacıları, devlet politikacıları, bilim adamları ve hatta ülkenin sıradan vatandaşları bile sürdürülen yoğun baskının altında kalmıştır. Onların sanat ve sosyal alanlardaki gelişmeler kısıtlanmış, “ülkeye milliyetçilik fikrini sokmaya çalışan ajanlar” olarak görülmüş ve yakınları, meslektaşları, arkadaşları da takiplere uğramıştır. “Sosyalizmi ileri sürmek için sınıf mücadelesinin güçlenmesi gerekliliği” adını taşıyan Stalin’in tezi, ülkede toplu baskıyı teori olarak “kanıtlamak” olanağını vermiştir. Çok sayıdaki siyasi katliamın olumsuz etkileri, Kırgızistan’ın gelişmesinin vektöründe ve özelliğinde hala bulunmaktadır. Milli elite karşı siyasi saldırının yarattığı olumsuz sonuçlar, günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Siyasi açıdan büyük bir önem taşımasına rağmen bu sorun, tarih bilimi alanında yeterli ölçüde tartışılmamıştır.

2. SOVYETLERDE SİYASİ BASKILAR

SSCB’de totaliter rejimin güçlenmesine objektif ve sübjektif bazı faktörlerin etkisi olmuştur. Yüzyıllardan beri Çarlık rejimince yönetilen Rusya’da, demokratik bir yönetim şeklinin olmaması, ülkede totaliter bir sistemin oluşmasına yol açmıştır. Lenin’in kurduğu *Bolşevikler Partisi*, Sovyet Hükümeti’nin erken zamanlarında bile kendi düşmanlarını azaltmak ve otoritesini güçlendirmek amacıyla tek partili bir yönetim tarzını seçmiştir. Sonuçta başka partilerin hepsi siyaset için elverişsiz sayılıp, tüm etkinlikleri yasaklanmıştır. Tek partili yönetimin yapısında muhalefet anlayışı olmadığından dolayı devletin her alanında rüşvet yaygınlaşmış ve bürokrasi kuvvetlenmiştir. Kontrol sistemi yetersiz kaldığı için partideki bazı devlet adamları yetkilerini kötüye kullanarak insanları taciz etmeye başlamışlardır.

Yurt dışından gelen yabancı sermayenin girişinin engellenmesi ülke ekonomisinin gelişimini olumsuz etkilemiş ve Kırgızistan’ın geri kalmasında önemli rol oynamıştır. Bu nedenle parti içinde tartışmalar, çatışmalar artmaya başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine idari-totaliter yönetim, muhalefeti ortadan kaldırmak için katliam uygulamaya karar vermiştir. Siyasi katliamlar ilk olarak köylerden başlamıştır. Fakat aynı zamanda

fakirleşmiş olan bu sosyal katmanı “*sosyalist reformların gerçekleşmesi için mücadele edenler*” olarak göstermek yoluna gidilmiştir. Bu şekilde devlet kendi sorumluluğundan kaçmıştır. Böylelikle ülkedeki iktidara gelme ve sonra da iktidarda uzun süre kalma yarışmasını toplumdan saklamak maksadıyla, “*burjuva ideolojisine karşı savaş*” adıyla yürütülen siyasetin esas amacı halktan gizlenmiştir. Esas gayeleri ise bu bahaneyle parti tarafından beğenilmeyen elemanları yok etmektir. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi’nin yirmi birinci yıldönümü töreninde konuşan Halk Komiserleri V. Molotov¹ ve N. Yezhov², Sovyet yönetiminin özgürlük, barış ve mutluluk yolunda ilerlediğine değinmişlerdir. Sonra halkın ahlaki ve siyasi birliğinin güçlendiğinden bahsetmişlerdir. Ülkede kapitalist ilişkiler var olduğu müddetçe casus ve teröristlerin yok edilemeyeceğine vurgu yapmışlardır (Cunuşilev, 2003, s.57). Fakat şunu belirtmek gerekir ki, *halk düşmanlarının* acımasızca kökünü kurutmak için Orta Asya’ya vekilini gönderen Halk Komiseri Yezhov’un kendisi, tam üç yıl sonra SSCB Yüksek Mahkemesi’nin askeri binasında yargılanıp kurşuna dizilmiştir. Demek ki Stalin’in baskı politikasının amacı, kendisinin adlandırdığı gibi ülkeyi sadece *halk düşmanlarından* değil, Stalin’e rakip olabilecek güçlü yandaşlarından da arındırmaktır.

1934 yılına kadar Sovyet Hükümeti *halk düşmanlarını* yönetici partiden ve işten çıkarma cezalarıyla sınırlandırmıştır. Partinin XVII. Kongresinden sonra Stalin hem düşmanlarını, hem müttefiklerini yıpratmaya başlamıştır. Bunun için 1934 yılında Kirov’un öldürülmesini bahane olarak kullanmıştır. 1937-1938 yıllarındaki devlet terörünün başlatılmasına ilişkin karar, Yönetici Partinin genel kurulunda 1936 tarihinde onaylanmıştır. Bilim çevrelerinde *Büyük Terör* olarak adlandırılan bu döneme sebebiyet veren ortak bir görüş yoktur. Stalin ve onun çevresindekilerin sözde *halk düşmanlarını* yıpratma ihtiyacı hakkında çıkardıkları yönerge her yerde uygulanacak biçimde geniş tutulmuştur. Devlet, arzuladığı toplumsal bilinci elde etmek için elindeki imkânları iyi değerlendirmiştir. Kırgızistan’da

¹ Vyacheslav Molotov; 9 Mart 1890 – 8 Kasım 1986; 1920’lerde Stalin ile beraber hızla yükselen ve 1950’lerde Nikita Hruşov’un yükselişiyle siyasetten çekilmek zorunda kalan Sovyet siyasetçi. (Bkz. BSE, Aksyutin Yu.V.)

² Nikolay İvanoviç Yejev; 1 Mayıs 1895 – 4 Şubat 1940; Sovyetler Birliğinde 1936 - 1938 yılları arasında yaptığı siyasi baskı (Büyük Temizlik) kampanyası sırasında NKVD’nin en üst düzey görevlisiydi. İktidarda olduğu döneme, uyguladığı tasfiye politikası yüzünden bu döneme “*Yejevschina*” ya da “*Yejev Devri*” denilir. Tasfiyelerde aşırılıkları ve keyfiyeti ortaya çıkınca kendisi tasfiye edilmiş, yargılanıp idama mahkûm olmuş ve kurşuna dizilmiştir. (Bkz. BSE, Nekrasov V.F.)

düzenlenen mitinglerde halk, N.İ Buharin ile Rıkov'u tanımadıkları halde yapılan propagandanın etkisiyle onların ölüm cezasını istemeye başlamıştır. Böylesi bir ortamda Stalin ve onun yandaşları, sadece merkezde değil, ulusal cumhuriyetlerde de muhalefeti yok etmeye karar vermiştir. İktidar organları incelenip dosyası kapatılan, hatta 1933 yılında kapısına kilit vurulan *Sosyal-Turan Partisi*'ne yeniden dava açılmıştır. Tamamen kuruluşu gerçekleştirilemeyen ve faaliyete geçemeyen bir partiyle alakası oldukları ileri sürülen birçok masum insan suçlanarak cezalandırılmışlardır. Sovyetler Birliği'nin bu döneminde Sosyal-Turan Partisi'ne mensup olmak en ağır siyasi suçlardan biriydi. Kanununun 58.maddesi insan hakları ihlalleri, vatandaşlık haklarının kısıtlanması, şiddet, hapis, cinayet, işkence, yargısız infaz gibi şiddet içeren eylemleri kapsamaktadır. Buna göre siyasi eylemcilerin, muhaliflerin veya genel nüfusun yargısız cezalandırılması gibi ayrımcı politikalar uygulanmıştır.

Kırgız tarihçisi Batırbaeva'nın 1930 yıllardaki nüfus oranını incelemesine göre sert bir şekilde cezalandırma politikası gereğince girişilen siyasi katliamların sonucunda Kırgızistan'daki parti örgütüne üye olanların sayısı 1934 – 1936 yıllar arasında 14 binden bine düşmüştür. Böylece Komünistlerin yarısı *halk düşmanı* olarak suçlanarak tasfiye edilmişlerdir. Neticede 30'lu yıllarda 1,4 milyon nüfusu olan Kırgızistan'da 40.000 kişi katledilmiştir. 1991 yılında onların 13.000'nin itibarları iade edilmiştir. Rus tarihçi Zemskov'a göre Sovyetlerde bu iki yıl içerisinde siyasi sebeplerden dolayı 1.344,923 kişi mahkûm edilmiş, bunlardan 681.692 kişi de kurşuna dizilmiştir. (Zemskov, 2009, s. 123).

1937-1938 yılında *ulusal faşist* sıfatıyla suçlananlar arasında bir zamanlar Kırgızistan'ın çıkarlarını savunan liderler de vardı. Ulusal çıkarları savunan Kırgız liderleri, SSCB'den ayrılmak amacıyla hareket etmek ve Japonlara-Almanlara ajanlık yapmakla suçlanıyorlardı. Böyle suçlamaların saçmalığı belli olmasına rağmen davayı açanların haksızlığı hiç ortaya çıkarılmadı. Sanıklardan gerekli ifade alınmak için manidar duruşma salonları düzenleniyordu. Ancak *halk düşmanları* olarak suçlananların çoğunun kaderi, SSCB Yargıtayı'nın Askeri Heyetinde, NKVD'nin³ *üçlü* veya *ikili* adını taşıyan özel toplantılarında gizlice belirleniyordu. 1920'lerin sonlarına doğru siyasi amaçlı baskıya eski entelektüel seçkinler maruz kalmışlardır. 1930'lu yıllar boyunca devam eden bu ağır baskılar sonucunda bu grup neredeyse tamamen yok edilmiştir.

³ NKVD - (Narodnyy komissariat vnutrennih del), İçişleri Halk Komiserliği, Sovyet gizli polisi

3. KIRGIZİSTAN'DA SİYASİ KATLİAM

Rus tarih kaynaklarında «37 yılı» bir zaman dilimini ifade etmekten ziyade insanın ruhunu karartan korkunç bir felaket anlamına gelmektedir. Mesela Rusça'da, “*bu size 37 yılı değildir*” ya da “*bu da tam 37 yılı gibi oldu*” ifadeleriyle karşılaşmak mümkündür. Bu zaman dilimi, çok çetin bir süreç olarak insanların hafızalarına yerleşmiştir. Bu süreçte Kırgız aydınlarının birçoğu fiziksel olarak imha edilmiştir. Eski milli aydınlarla birlikte milli sapmacı olarak suçlanan yerli tanınmış parti ve hükümet görevlileri de cezaya çarptırılmaya başlanmıştır. Kazak siyaset bilimcisi ve tarihçisi Akimbekov, Kazak ve Kırgız seçkinlerinin Stalin'in baskıcı politikasına maruz kalmaları ve izlenen bu politikanın uzun vadeli etkileri hakkında şöyle der:

“Stalin döneminde elite darbe indirmek politikası, sistematik olarak, acımasızca ve sürekli uygulanırdı. İlk olarak, devrim öncesi, devrimci ve daha sonra yeni Sovyet zamanındaki seçkinler tahrip edildi. Hepsi acı çekti. Ama daha çok SSCB'nin ulusal azınlıkları arasında elit-münevver oluşma mekanizması, bu acıdan payını almıştı. Sorun katledilenlerin sayısında değil, sorun elit tabakanın canlanma mekanizmasında görülüyordu”. (Sarsenbayev, 2015)

Örneğin, 1930'lu yıllarda Kırgızistan'da toplumun elit tabakası neredeyse tamamen yok edilmiştir.

Devrimden önce *Alaş Partisi*'ne üye olan Kırgız ve Kazak bürokratlarına ve aydınlara karşı reva görülen siyasi zulüm arttırılmıştı. Tam bu sıralarda *Alaş Partisi*'nin içinde Kırgız, Kazak aydınları ve halklarının geleceğine dair görüşler, Rusya'ya karşı ve ulusal yaygınlaşmış değerlerle ilgili takınılacak tavır netleşmişti. Özellikle bu *Alaş Partisi*'nin saflarında Bolşevizm'i benimsemeyen muhalefet ortaya çıkmıştı. Partinin esas fikri *Alaş Kazak-Kırgız Otonomisini* sağlamaktı. Düşünülen özerklikte insanlar milliyeti, dini, dili farklı olmasına rağmen özgürce yaşayacaktı. Tarım politikasıyla ilgili sorunda Alaşçılar toprağın özel mülkiyet olmaktan çıkarılmasına karşı çıkıyorlardı. Bolşevik liderliği, Alaşçılara kendi düşüncelerini açıklamalarına izin vermedikleri gibi bu partinin mensuplarına karşı kanlı terör eylemleri düzenlediler. 1930'ların terör kampanyaları sırasında *Sosyal-Turan Partisinin* (STP) liderleri ve üyelerinin çoğu katledildi. Sovyet yetkililere göre partinin amacı, Kırgızistan'da Sovyet yönetimini yıkmak, Kırgızistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırıp, İngiltere'nin yol göstermesi ile burjuvaziye dayalı milliyetçi bir devlet kurmaktı. 5 Eylül 1937 yılında Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin genel

toplantısında bu asılsız iddia gerekçe gösterilerek karşı devrimci olarak niteledikleri milliyetçileri yok etme kararı alınmıştır. (Moldaliev vd., 1997, s. 19-20)

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da oluşan idari-totaliter sisteminin yanı sıra uygulanan toplu cezalandırmalar sosyal kuruluşlara da zarar vermiştir. Ancak tek bir insana itaat etmeyi öngören tek adam yönetimi ve uygulanan terör politikası, Sovyet toplumunun kökenini yok edemediği gibi tüm halkın işbirliği yapmasını da engelleyememiştir. (Sarsenbayev, 2015, s.76) Devletin güvenlik organları, baskı kurbanlarının sayısını arttırmak amacıyla birçok var olmayan “*karşı-devrimci örgütler*” uydurdular.

Türk aydınlarını ve milliyetçi partilerin üyelerini suçlamak amacıyla kullandıkları “*anti-sovyet komplo*” tezinin varlığını gerekçelendirmek için komşu cumhuriyetlerin elitleri arasındaki ilişkileri de araştırıp bunları da suç unsuru olarak kullandılar. (Sarsenbayev, 2015, s.76) Kısacası, gerçekleştirilen siyasi katliamlar, toplum üzerinde yaratılan korku ve güvensizlik duygusu, yönetici partiye tabi olmak sonucunu doğurmuştur. Partiden çıkmaktan korkan liderler, bağımsız olarak hareket edememişlerdir. Uygulanan sindirme politikasının sonucunda cumhuriyetçi ve yerel partinin örgütleri, sadece devlet yönetiminin taleplerini yapmaya ve yayımladıkları yönergelerini uygulamaya mecbur kalmışlardır. Buna rağmen, birçoğu devlet terörünün kurbanı olmaktan kurtulamamıştır.

Fakat bu siyasi katliamlar gerçekleştiği sırada ülkedeki gazetelerde haber değeri olmayan önemsiz birçok olaya yer verildiği halde, gerçekler toplumdan gizlenmek istendiği için siyasi katliamlara ve yoğun siyasi baskılara dair en küçük bir haberin dahi yayınlanmasına izin verilmemiştir. Böylelikle bu acı olaylar gizli tutulmaya çalışılmıştır. SSCB’de uzun yıllar boyunca bu siyasi katliamlar ve zulme uğrayanlardan kimse söz edememiştir. Katledilenlerin itibarının iadesi konusu, ancak Stalin’in ölümünden sonra Hruşov döneminde gündeme getirilmiştir. Hruşov’un inisiyatifıyla Kırgız ve Kazak aydınlarına karşı 1937-1938 yıllarında uygulanan katliamların araştırılmasına ilişkin özel bir komite kurulmuştur.

4. ATA BEYİT – BABA MEZARI

Kırgızistan’da toplu insan cesetlerinin bulunmasından önce öldürülenlerin nerede gömüldüğüyle ilgili sadece tahminler yapılabiliyordu. Gerçeklerin ortaya çıkması uzun bir zaman almıştır. Toplu mezarın bulunması şu şekilde gerçekleşmiştir: 1938 yılındaki katledilenlerle ilgili

sırrı babasından öğrenmiş olan köy sakini Bübüra Kıdıralieva KGB⁴ subayı Bolot Abrahamov'a ilk defa olayı anlatmıştır. NKVD sanatoryumunun bekçisi olarak çalışan babası ölümünden önce cesetlerin çalıştığı yere nasıl getirildiğini kızına bir vasiyet gibi anlatmaya karar verir. Babasından bu acı gerçeği öğrenen o genç kız yıllarca bu sırrı saklar. Artık yaşlı bir kadın olan Bübüra Kıdıralieva 1991 yılında, İkinci Dünya Savaşı öncesi kerpiç üretilen yerde gizlenen büyük sırrı açıklama cesaretini gösterir. Bu olay KGB subaylarının ilgisini çeker ve onlar Çön-Taşa⁵ gidip arkeologlarla birlikte kazı işlerine başlarlar. Nihayet 1991 yılının yazında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in banliyösünde toplu bir mezar bulunmuştur. Bu mezarda, 1938 yılında, 138 kişinin kurşuna dizilerek katledildiği ve çoğunun Kırgız Türkleri olduğu da tespit edilmiştir. İçlerinde Kırgızlar, Ruslar, Almanlar, Uygurlar ve Koreliler de vardır. (Abdırrahmanov, 1997, s.115) Dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in talimatıyla 1936-1938 yıllarına ait tüm KGB arşivlerinin taranmasıyla ve DNA test sonuçlarıyla isimleri belirlenmiştir.

Slovo Kirgizistana isimli cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Çön-Taş materyalleri serisi halk arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Cumhuriyet halkı nihayet görünmeyen terör kurbanı olan babalarının, kocalarının, kardeşlerinin, oğullarının ve devlet adamlarının trajik kaderi hakkında gerçeği öğrenmiştir. Kazılar sırasında, insan kemikleri ile birlikte, diş fırçası, gözlük camı, kibrit, sikkeler ve öldürülen insanlara yüklenen suçlarla ilgili iddianameler bulunmuştur. Ölenlerin kimliğini belirlemek için operasyon ve soruşturma çalışmaları başlatılır. Ayrıca fiziko-teknik bölümünde yaş, cins, ırk, ölüm sebebi, gömülme süresini öğrenmek için işlemler yürütülür. İncelemeler sonucunda bir kişi hariç cesetlerin kimlikleri belirlenmiştir.

1938 yılında Cumhurbaşkanının davetinde, kurbanların akrabaları, öldürülenlerin tespit edildiğini ve itibarlarının iade edileceğini duyup sevinirler. Aslında bu sevinen insanlar da siyasi baskılardan nasiplerini alan aile bireyleridir. Zira sözü edilen yıllarda siyasi infaz kurbanları can verdikten sonra da zulüm bitmemiştir. Ailelerine karşı da baskılar uygulanmıştır. Siyasi sisteme göre onlar *halk düşmanı* sayılmış ve buna göre cezalar verilmiştir. 30'lu yıllarda hapsedilen insanlara kendilerinin uydurdukları "Karşı İnkılâpçı Birliği'nin üyesiyim" dedirtmek için NKVD yöneticileri tarafından çeşitli işkencelerin yapıldığı bilinmektedir.

⁴ KGB – (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti), Devlet Güvenlik Komitesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin istihbarat ve gizli servisi.

⁵ Kırgızistan'da Çuy ilinde yerleşik bir köy.

(Abdırrahmanov, 1997, s.15). Şimdi geriye dönüp baktığımızda öne sürülen iddiaların büyük bir çoğunluğunun yalanlar yığını olduğunu görebiliriz.

Katliama uğrayan insanların çocukları, babaları ölmelerine rağmen devlet tarafından *tehlikeli insan* ya da *vatan haininin yakını* muamelesi görmüşler ve acı çekmeye devam etmişlerdir. Bu nedenle onlar için iade-i itibar son derece önemliydi. Bulunan naaşların üzerinde yapılan incelemeler, aynı kalibreli kurşunlarla vurulduklarını açığa çıkartmıştı. Kurşunlar, iddianameler üzerinde de iz bırakmıştı.

Katledilenlerden birisi de Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov olup ceketinin sol cebinde iddianamesi de bulunmuştur⁶. Elli üç yıl yeraltında kalan iddianame, günışığına çıkarılınca, eskimiş kâğıdı nedeniyle çok geçmeden küçük parçalara dökülerek bölünmüştür. Kazı çalışmalarının hemen ardından çekilen belgenin bir tek bu fotoğrafı kalmıştır. (Айтматова, 2013, s. 22)

Cengiz Aytmatov son kez 9 yaşındayken gördüğü babasını ailesiyle birlikte bir ömür boyu aramıştır. Yazarın, 1963 yılında neşredilen *Toprak Ana* romanını babasına ithaf ederken duygularını da ifade etmiştir:

*“Babam Törekul Aytmatov,
Bilmiyorum mezarın nerededir,
Bunu sana sunuyorum.
Anam Nahima Aytmatova,
Biz dört kardeşi sen yetiştirdin,
Bunu sana sunuyorum.”*

Toplu mezar çukurunun daha derin kısımlarından çıkarılan belgeler nispeten daha iyi korunmuştur. Kazı işlerinde görevli olan Bişkek Emniyet Md. B. Başkanı B. D. Abdırrahmanov iddianamenin bulunuşunu şöyle anlatmıştır:

“Önemli bir iddianame (suçlama belgesi) bulunmuş ve bu özel belge 53 sene boyunca toprağın altında olmasına rağmen çok iyi korunmuştu. Böyle bir olayla karşılaşmayı hiç beklemiyorduk. İnsanların toplu gömüldüğü yerlerde dahi mesela, Beyaz Rusya'daki Kuronati'da bile böyle belgeler bulunamamıştı. Bu suçlama belgeleri B. Abıkanova'nın ölümlerinin buraya gömüldüğüne dair anlattıklarını tamamen ispatlıyordu. Bundan sonra bulunan ikinci belge ise Törekul Aytmatov'u suçlama belgesi idi. Abdırrahmanov'u suçlama belgesi yazılmış yırtılmıştı ama Aytmatov'u suçlama belgesi tam

⁶ Bkz. Ek 1

olarak saklanmış hatta birkaç kâğıda birden yazılmıştı. Merhumu Sosyal-Turan Partisindedir ve casusluk yapmıştır vb. suçlarla suçlanmışlardı. Bu birkaç suçlama belgesini bulmakla işimiz kolaylaştı. Bu belgeleri KGB'nin arşivindeki belgeler ile Çön-Taş'taki gömülen başka insanların adı-soyadını karşılaştırmak için kullandık. Ocağın içinden iki hafta sonra en son cesetler çıkarıldı. Kazma işi uzun sürdü ama sonucu tarih için büyük rol oynadı” (Abdırrahmanov, 1997, s.16).

Bundan sonra ülkede Stalin rejiminin siyasi baskısına maruz kalan mağdurların haklarını koruyan yasalar çıkmaya başlamıştır. Toplu mezarda bulunan 138 cesedin dini adetlerle yeniden gömülmesi sağlanmıştır.

Aytmatov, terör kurbanlarının mezarına *Ata Beyit* (Babalar Mezarlığı) adını verir. Bunun yanı sıra, KGB'nin kapalı arşivleri açılır ve tarihçilerin araştırmaları için gizli belgeler devlet arşivlerine transfer edilir (Helimskaya, 1994, s.35-36). Ancak, bilindiği üzere, sanıklara ağır işkenceler yapıldığından dolayı çok önceden hazırlanan protokolleri imzalamak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, bu protokolleri objektif belgeler olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Mağdurların tek suçları, ne acıdır ki, aydın sorumluluğu çerçevesinde milletlerinin kalkınması, toplumlarının refahı ve demokratikleşmesi yolunda çalışmış ve önderlik etmiş olan bu masum insanlara karşı sadece kendi milletlerinin değil tüm insanlığın vefa borcu olduğunu söylemek abartı olmasa gerek, zira milletler kahramanlarına karşı vefa gösterdikleri müddetçe yücelirler.

Sovyet diktatörlüğünün yargısız infazına maruz kalan bu masum aydınların isimlerinin bilinmesi ve yaşatılması, onlara karşı vefa borcunun bir ifası olduğu kanaatindeyiz. Bu demokrasi kurbanlarına karşı bu nedenlerle çalışmamızda yer vermeyi zaruret olarak görüyoruz. 1937-1938 yıllarında Çön-Taş'ta katledilenlerin listesi aşağıda yer almaktadır:

1. Abdraitmov Abdukadır
2. Abdrahmanov Abdray
3. Abdrahmanov Yusup
4. Abdulayev Garif
5. Aydarbekov İmanalı
6. Aytmatoov Törekul
7. Azizov Ahmet

8. Aipov Yakub Ahun
9. Akimov Azim Ahun
10. Aliyev İbrahim
11. Aliyev Osmonkul
12. Alimov Aziz Ahmetjanoviç
13. Andres Sergey Mihayloviç
14. Ahmet Ahunov Baki Ahun
15. Ahmetov Mamadjan
16. Baybasunov İsa
17. Baybasunov Sartbay
18. Bakiyev Mamut Ahun
19. Belousov İvan Zaharoviç
20. Beloşitskiy Boris Vasilyeviç
21. Bengard Fedor Yegoroviç
22. Bergman Petr Yuliusoviç
23. Borovoy İvan Grigor'yeviç
24. Bulatov Abdrahman
25. Bulatov Yusup İshakoviç
26. Vall Vil'gelm Davıdoviç
27. Van-Dzi-Van-Çan-Li
28. Van-Lin-Van
29. Goltsev Petr Nikolayeviç
30. Gorbaçevskiyl Vladislav Yulianoviç
31. Deys Fridrih Gotfridoviç
32. Cavgoşpayev Umuralı
33. Camansariyev Asanbay
34. Ciyenbayev Hasan
35. Cumayev Omor
36. Dostayev Toktosun
37. Zaydel' Notta Yankel' Berkoviç
38. Zinov'yev Yakov Pavloviç
39. Zul'fibayev Dali
40. Zunun Davlet
41. Zununov Hasan Ahun
42. İmanbayev Mukaş

43. İmin Ahunov İsmet
44. İsakeev Bayalı
45. İsmailov İbrahim Ahun
46. İsmailov Sakmambet
47. İsmailov Tohta Ahun
48. Kambarov Kurman
49. Kan-Tay-Dü
50. Karimov Yusup
51. Kaçibekov Abdulla
52. Kaşevarov Sergey Afanasyeviç
53. Kenenbayev Kerim
54. Kirgizbayev Bahirdin
55. Kotl'yarov Daniil İvanoviç
56. Krenitskiy Lüdvig Kazimiroviç
57. Kuz'min İosif İvanoviç
58. Kul'nazarov Nurkul
59. Lepin Artur Yanoviç
60. Li-Ha Sami
61. Litsenmayer Vladimir Avgustoviç
62. Luzanov Mihail Nikolayeviç
63. Lu-Çan-Toy
64. Lyu-Je-Çin
65. Lüfing Yegor Yemel'yanoviç
66. Lüft Aleksandr Aleksandroviç
67. Lüft Konstantin Aleksandroviç
68. L'vov Pavel Konstantinoviç
69. Magaz Arzı
70. Magay Andrey İnnokent'yeviç
71. Mametov Ahmet
72. Mamoyarov Kadır
73. Mel'denberger İosif İvanoviç
74. Miller Teodor Teodoroviç
75. Muldogaziyev Akimhan
76. Murabedinov İdait-Ahun
77. Musabayev Aşur Ahun

78. Muhamedov Aşim
79. Nasırov Bahtin
80. Nasırov Maylyakuli
81. Nur Ahunov Kurman Ahun
82. Nurdinov Gapircan
83. Nurmatov Kerim
84. Omurkulov Corobek
85. Oşurov Ait Ahun
86. Polinkaş Andrey Ambrosoviç
87. Prohorov Grigoriy Antonoviç
88. Rihter Mihail Eduardoviç
89. Sagınbayev Kasım
90. Sakenov Niyazalı
91. Salihov Murat
92. Sarbanov Çengiş
93. Serkibayev Nurdin
94. Skalitskiy İosif Frantseviç
95. Suleymanov Çekuş
96. Sultanbekov Yeşbay
97. Sufiyev (Sopiyev) İmin
98. Talipov Yusup
99. Tarançenko Grigoriy Filippoviç
100. Tarkovskiyy Biakiy Adziloviç
101. Taşa-Ahunov Yusup Ahun
102. Toktosunov Musa
103. Tohtayev Bakrı
104. Tohtahunov İsmail Ahun
105. Tohtayev Sadık
106. Turdahunov Tohta-Ahun
107. Turdiyev İmin Ahun
108. Turdı-Ahunov Ahmat Ahun
109. Tınıstanov Kasım
110. Usmanov Usain
111. Hocimamabayev Sabit
112. Hocanov Mamet

113. Hodayberdiyev İbrahim
114. Hunlava Harti
115. Çalov Samat
116. Çengaziyev Alıbay
117. Çepizubov Petr Pavloviç
118. Çonbaşev Sadık
119. Çormakov Ahmatbek
120. Çurukov Alahun
121. Şabdambekov Umaralı
122. Şamurzin Sultankul
123. Şaripov Sadık
124. Şafikov Şakir Galimoviç
125. Şevelev Aleksandr İvanoviç
126. Şorukov Kojokan
127. Essenamanov Erkinbek
128. Esenamanov Tagay
129. Yuldaşev Karimcan
130. Yu-San-Sin
131. Yurçev Boris Yemel'yanoviç
132. Yusup Ahunov Sadık Ahun
133. Yusupov Abdulla
134. Yusupov Şarip Ahun
135. Yanişevskiy Aleksandr Nikolayeviç
136. Yantsen Genrih Genrihoviç
137. Yatskovskiy Bronislav Stefanoviç (Aytmatova, 2013, s.30-34).

5. SONUÇ

Görüldüğü gibi, o dönem Kırgız liderlerinin gittikçe hem siyasi açıdan, hem bireysel açıdan güçlenmeleri ve özgür yaşam istekleri, Stalin ve onun yandaşlarını tedirgin etmiştir. Görüşlerine göre, eğer bu seçkinler güçlenirse, Sovyet iktidarına karşı olumsuz etki yaratacaklardı, yani kendi milli cumhuriyetlerini kurmak isteyecekler ve de kuracaklardı.

İktidarı için bunu büyük bir tehlike olarak gören Stalin, düşmanlarından siyasi katliam yoluyla kurtularak büyük amacına ulaşacaktı. O amaç, Kırgızların millî duygularını tamamen yok etmek; özünden vazgeçirip dilini, dinini unutturmak; tarihlerini gizlemek; mazisini

kötüleyerek gereği olmayan eski hayatlarının lüzumsuz kalıntıları olduğuna onları inandırmaktı. Neticede yıllar sonra da olsa, 1937-1938 yıllarında tüm Kazak aydınları ve halk öncülerinin toplu ya da gizli idamlarının, Komünist Stalin rejimi tarafından yapıldığı tespit edilmiş ve devlet tarafından katledilen masum insanlara itibarları iade edilmiştir.

Burada belirtmek gerekir ki, Sovyet döneminde Kırgızistan'da birçok olumlu kültürel ve bilimsel gelişmeler gerçekleşmiştir. Gençlerin çoğu düzenli eğitim alıp aydınlanma dönemine kavuşmuştur. Fakat bilimsel ve kültürel merkezlerin varlığı ve hizmeti sadece Rusya'ya ve Rusçaya yöneliktir. Zira Sovyetler döneminde Kırgız yazarlarının çoğu milliyetçi olmakla suçlanmış ve eserlerini okumak dahi yasaklanmıştır.

Sonuç olarak, 1937-1938 yıllarındaki Kırgız aydınlarının devlet tarafından topluca öldürülmesi, tarihte *Stalin'in Siyasi Katliamı* adını taşır. N. Hruşov zamanında Stalin'in kişilik kültürüne itaat edilmesi kaldırılır ve siyasi terör kurbanları resmi olarak aklanır. Kırgızistan'da ise siyasi teröre kurban edilen insanların toplu cesetleri bulunarak, saklanan tarihi gerçekler sonunda ortaya çıkarılır.

Günümüz Rusya'sında ve diğer eski SSCB'nin bir kısmı, her yıl *SSCB'de Siyasi Baskının Kurbanları Günü* düzenlenmektedir. O gün mitingler, çeşitli eğitim ve kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Rusya'da 1991 yılından itibaren, katliama kurban olmuş masum insanlar her yıl 30 Ekim'de anılmaktadır. Kazakistan'da 1997 yılından itibaren her yıl 31 Mayıs'ta; Kırgızistan'da ise *Siyasi Baskı Kurbanlarını Anma Günü*, her yıl 8 Kasım'da düzenlenen önemli bir anma günüdür.

Kırgızistan'da böyle bir tarih belirleme kararı 2008 yılında cumhuriyet parlamentosu tarafından alınmıştır. Anma günü, 1937-1938 yıllarında Sovyet Kırgızistan'daki kitlesel baskılara maruz kalmış olanlara ve hayatlarını kaybedenlere bir vefa borcu olarak uygulamaya alınmıştır.

Siyasi Baskı Kurbanları Günü'nde, sadece masum bir şekilde öldürülen, işkence görenler, kaybolan veya siyasi baskıya maruz kalanlar değil, evlerini kaybeden ve zorla sınır dışı edilenler, bir zamanlar anavatanlarına büyük hizmetler edenler ve aynı zamanda kolektivizasyon yıllarında açlıktan ölenler de anılmaktadır.

Milletinin istiklali ve refahı uğruna canını vermiş ve ebediyete intikal etmiş olan kurbanların aziz hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz.

6. KAYNAKLAR

- Abdırrahmanov, B. D. (1997). Çön Taş, Aktaranlar: N. Moldolievaya, A. Küçükyıldız ve T. Ekici, *Bilig Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Sayı:4, Ankara, s.13-16.
- Aytmatova, P. (2013). *Beliye stranitsı istorii: Moi vospominaniya*, V.R.S. Company, Bişkek, 268 s.
- Batırbayeva, Ş. (2003). *Naseleniye Kırgızstana v 1920-1950-e godı XX veka: istoriko-demografıçeskiy analiz*, Bişkek, 272 s.
- Buran, A. (2016). *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Yayınları, Ankara, 560 s.
- Cunuşilev, C. (2003). *Vremya sozidaniy i tragediy: 20-30- e godı XX veka*, Bişkek, 57 s.
- Helimskaya, R. (1994). *Tayna Çön-Taşa*, İzdatelstvo İlim, Bişkek, 144 s.
- Karakaş, Ş. (Güz-1996). 20. Yüzyıl Türk dünyası edebiyatı üzerine bir deneme, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.2, s. 279-317.
- Lewin, Moshe. (2005). *Sovyet yüzyılı*, The Soviet Century, Çev.: Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 510 s.
- Moldalievaya, N., Küçükyıldız, A. & Ekici, T. (Aktaranlar). (1997). Törekuł AYTMATOV, *Bilig Dergisi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, Sayı 4, 17-21 s.
- Rıasanovsky, N.V. & Steinberg, M.D. (2014). *Rusya tarihi. Başlangıçtan günümüze...*, Çev.: Figen Dereli, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 787 s.
- Rıbakovskiy, R. (2013). *Politiçeskiy terror. 1937-1938 gg.. (κ 75-letiyu stalinskih repressiy v SSSR)*. Ekon-inform/İnstitut sotsialno-politiçeskih issledovaniy Rossiyskoy akademii nauk (İSPİ RAN), Moskva, 245 s.
- Sarsenbayev, B. (2015). *Politiçeskiye repressii protiv Kırgızskoy i Kazahskoy eliti v 1930-e godı i ih presledovaniye*, Vestnik KRSU, izd-15, № 3, Bişkek, 76 s.
- Zemskov, V. N. (1995). K voprosu o maştabah repressiy v SSSR, *jurnal Rossiyskoy Akademii Nauk "Sotsiologıçeskiye İssledovaniya"* № 9, s. 188-127.
- Elektronik kaynak:**
- Nekrasov, V. F. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya (BSE)*, otdel "Yejev Nikolay İvanoviç", https://bigenc.ru/military_science/text/1976479 Erişim Tarihi: 28.08.2018]
- Aksyutin Yu. A. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya (BSE)*, otdel "Molotov Vyacheslav Mihayloviç", https://bigenc.ru/military_science/text/1976479 Erişim Tarihi: 28.08.2018].

EK 1. Toplu mezar kazısı sırasında bulunan iddianame

Кайнак: Aytmatova, P. (2013). *Belye stranitsy istorii: Moi vospominaniya*, V.R.S. Company, Bishkek, s. 18.

